รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี*

MODEL OF PROMOTING WELL-BEING OF ETHNIC COMMUNITY OF MONKS IN RATCHABURI PROVINCE

พระสมุห์วศิน วิสุทฺโธ, พระอุดมสิทธินายก (กำพล คุณงฺกโร), นิกร ศรีราช
Phrasamu Wasin Visuddho, Phraudomsittinayok (Kampol Kunungkaro), Nigorn Srirat
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Corresponding Author E-mail: akkarawat.kit@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน กระบวนการ และนำเสนอรูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 25 รูปหรือคน ได้ใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ที่มีค่าดัชนีวัดความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาทั้งฉบับ (S-CVI) เท่ากับ 1.00 เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล และการสนทนากลุ่มเฉพาะร่วมกับผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 8 รูปหรือคน ใช้แบบสนทนากลุ่มเฉพาะเป็นเครื่องมือในการวิจัย โดยวิเคราะห์ข้อมูลด้วยเทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาประกอบบริบท

ผลการวิจัยพบว่า 1. พระสงฆ์ส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่หรืออยู่ในพื้นที่มานานจึงรับรู้และเข้าใจปัญหาทางสุขภาวะของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์เป็นอย่างดี 2. พระสงฆ์ได้ดำเนินงานตามโครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 และโครงการวัดส่งเสริมสุขภาพแก่ประชาชนครอบคลุมทั้งทางกาย จิต สังคม และปัญญา เป็นต้น ด้านสมาธิ ได้แก่ พระสงฆ์ได้ส่งเสริมให้ประชาชนควบคุมสติอารมณ์ในการดำเนินชีวิตซึ่งสอดคล้องกับหลักการสร้างสุขภาวะทางจิต เป็นต้น และด้านปัญญา ได้แก่ พระสงฆ์ได้อบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานแก่ประชาชน โดยมุ่งยกระดับทางปัญญาเพื่อใช้เป็นแกนหลักในการพัฒนาสุขภาวะองค์รวม 3. รูปแบบของการดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาทางสุขภาวะของประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ โดยใช้จุดแข็งไปผลักดันโอกาส ใช้โอกาสลดจุดอ่อน ใช้จุดแข็งรับมืออุปสรรค และแก้ไขจุดอ่อนพร้อมกับหลีกเลี่ยงอุปสรรค โดยครอบคลุมการส่งเสริมสุขภาวะทั้ง 4 ด้าน

คำสำคัญ: การส่งเสริมสุขภาวะ; ประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์; จังหวัดราชบุรี

---

*Received July 20, 2021; Revised August 5, 2021; Accepted August 6, 2021

Abstract

Objectives of this research were to study the general conditions, process and present the model of the promoting well-being of ethnic community of monks in Ratchaburi Province. Methodology was the qualitative research methodology for collecting field data from in-depth interviews with 25 key informants by using a structured interview script with a content validity index (S-CVI) of 1.00 as a tool for data collection and Focus group discussion with 8 experts by analyzing the data with contextual content analysis techniques.

The findings of this research as following; 1. The most of monks who lived in the area or had been in the area for a long time, so they knew and realized the health problems of the ethnic community very well. 2. The monks had implemented the keeping 5 precepts village project and the health promotion temple project that supported the promotion of well-being for the people that covered physical, mental, social and intellectual, etc., in terms of Samadhi, monks encouraged people to control their emotions in their lives in accordance with the principles of mental well-being, etc. and Paññā, monks had trained people in Vipassana meditation by aiming to raise their intellectual level to serve as the core for the development of holistic health. 3. The model of action to solve the health problems of ethnic people by using strengths to drive opportunities, using opportunities to mitigate weaknesses, using strengths to overcome obstacles and fix weaknesses while avoiding obstacles by covering health promotion in four aspects.

Keywords: Promoting to Well-Being; Ethnic Community; Ratchaburi Province

บทนำ

การสร้างเสริมสุขภาวะองค์รวมจะสามารถบรรเทาความทุกข์ทางร่างกายและจิตใจได้ ด้านสังคม ชุมชนจะเกิดความร่วมมือกับองค์กรท้องถิ่น ด้านปัญญา เกิดการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา การติดอาวุธทางปัญญา วิเคราะห์หาสาเหตุ จากการเรียนรู้ในการทำตัวชี้วัด ข้อมูล แผนที่สุขภาวะ นโยบาย ยุทธศาสตร์ และโครงการต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ชุมชน ท้องถิ่น ขยายกิจกรรมจนนำไปสู่การลดหรือแก้ไขปัญหาทุกขภาวะได้อย่างยั่งยืน (สมพันธ์ เตชะอธิก และวินัย วงศ์อาสา, 2555) ดังที่คำว่า “Complete Well-being” ซึ่ง

หมายถึง สุขภาวะที่สมบูรณ์ ต้องประกอบด้วย ความสมบูรณ์ทางกาย (Physical) ทางจิต (Mental) ทางสังคม (Social) และทางจิตวิญญาณ (Spiritual) (ประเวศ วะสี, 2548) แนวคิดแบบองค์รวมนี้เป็นหลักการที่ยอมรับทั้งในกลุ่มมานุษยวิทยา วัฒนธรรมตะวันตก และหลักทางศาสนา แนวคิดแบบองค์รวม คือ การตระหนักและให้ความสำคัญของความเกี่ยวพันที่กลมกลืนแยกออกจากกันไม่ได้ของร่างกาย จิตใจ ปัญญา (จิตวิญญาณ) และสิ่งแวดล้อมของแต่ละบุคคล (จันทร์เพ็ญ สันตวาจา, 2548; ไทยมณี ไชยฤทธิ์, 2557; ธนพชร นุตสาระและคณะ, 2559; พระกิตติญาณเมธี (สมเกียรติ ภูริปุญโญ), 2560; พระครูนิวิฐศีลขันธ์ (ณรงค์ ธตวฑฺฒโน), 2557; พระครูสุวิธานพัฒนบัณฑิต และคณะ, 2558; วิชญาภา เมธีวรฉัตร, 2557)

ทั้งนี้ กระแสการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนมีเพิ่มสูงขึ้น เนื่องจากความล้มเหลวของการพัฒนากระแสหลักในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา นำไปสู่แนวคิดการพัฒนาทางเลือก ซึ่งให้ความสำคัญกับการพัฒนามนุษย์อย่างเท่าเทียม มีส่วนร่วมและยั่งยืน ด้วยการใช้แนวทางการพัฒนาแบบใหม่ที่จะต้องมีหลักคิดเรื่องความเสมอภาค ใช้กระบวนการมีส่วนร่วม สร้างความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม และพัฒนาความอยู่ดีกินดีของประชาชน การพัฒนาทางเลือกดังกล่าวนี้ เปรียบเสมือนการพัฒนาจากระดับล่าง (Development from Below) โดยมีชุมชนเป็นตัวแสดงในการขับเคลื่อนการพัฒนา ซึ่งมีความแตกต่างจากการพัฒนาแบบดั้งเดิม ซึ่งเป็นการพัฒนาจากระดับบน (Development from Top) โดยมีรัฐเป็นผู้ชี้นำการพัฒนา (ธนวัฒน์ พิมลจินดา, 2556) ประการสำคัญ คือ สังคมไทยมีสภาพความเป็นพหุวัฒนธรรมตลอดมา มีความหลากหลายหรือมีความเป็นพหุทั้งในด้านชาติพันธุ์ ศาสนา และวัฒนธรรม การเข้าใจถึงวัฒนธรรมที่หลากหลายจึงเป็นสิ่งจำเป็นของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ถ้าเอาวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง ทุกชุมชนท้องถิ่นและประเทศจะมีเกียรติและศักดิ์ศรีเสมอกัน ไม่มีใครเหนือใคร เพราะวัฒนธรรมมีความหลากหลาย ไม่ได้รวมศูนย์ การยอมรับและเห็นคุณค่าวัฒนธรรมท้องถิ่น จึงเป็นการกระจายเกียรติและศักดิ์ศรี เปิดทางออกอันหลากหลายและทำให้ท้องถิ่นเข้มแข็งและยั่งยืน (ประเวศ วะสี, 2541) ทั้งนี้ จังหวัดราชบุรี เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ มีความแตกต่างทางด้านเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม ประเพณี รวมถึงทัศนคติ ความเชื่อ ในลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรมของหลากชาติพันธุ์ ได้แก่ ชาวไทยพื้นถิ่น ชาวไทยเชื้อสายจีน ชาวไทยเชื้อสายมอญ ชาวไทยเชื้อสายยวน ชาวไทยเชื้อสายกะเหรี่ยง ชาวไทยเชื้อสายเขมร ชาวไทยเชื้อสายลาวเวียง และชาวไทยเชื้อสายลาวโซ่ง

สภาวะสุขภาพของประชาชนจังหวัดราชบุรี พบว่า โดยรวม อยู่ในระดับปานกลาง มียังคงประสบปัญหาการให้บริการสุขภาพเชิงรุกที่เน้นการส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรคที่

ไม่ติดต่อ ทั้งในกลุ่มคนปกติ กลุ่มเสี่ยง และคนป่วย ซึ่งดังกล่าวนี้ เป็นปัญหาสำคัญที่ต้องได้รับการแก้ไขโดยเร่งด่วน เพื่อให้ดีขึ้นกว่าเดิม (กาญจนา ร้อยนาค และคณะ, 2552)

ดังนั้น หากสามารถแก้ปัญหาของสังคมในระดับพื้นที่ให้ลุล่วงได้ ย่อมสามารถนำไปใช้เป็นตัวแบบสำหรับแก้ไขปัญหาในพื้นที่อื่นและในระดับประเทศได้เป็นอย่างดี ดังกล่าวข้างต้นนี้ ประกอบกับที่ผู้วิจัยมีภูมิลำเนาในพื้นที่จังหวัดราชบุรี และเป็นชาวไทยเชื้อสายลาวโซ่ง จึงสนใจศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี” เพื่อสังเคราะห์ข้อมูลที่เป็นประโยชน์แก่การส่งเสริมสุขภาวะประชาชน ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปในการส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี
2. เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนาประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ตามหลักไตรสิกขาของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี
3. เพื่อนำเสนอรูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบของการวิจัย

รูปแบบของการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion)

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

2.1 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญสำหรับสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จำนวน 25 รูปหรือคน ประกอบด้วย พระสงฆ์ที่มีผลงานโดดเด่นในการส่งเสริมสุขภาวะชุมชนในจังหวัดราชบุรี 5 รูป ผู้นำชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ลาวโซ่งในจังหวัดราชบุรี 8 คน บุคลากรของหน่วยราชการที่มีพันธกิจเกี่ยวข้องกับการส่งเสริมสุขภาวะชุมชน 8 คน นักวิชาการศาสนา และนักวิชาการวัฒนธรรม 4 รูปหรือคน

2.2 ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับการสนทนากลุ่มเฉพาะ โดยมีผู้ทรงคุณวุฒิเข้าร่วมการสนทนากลุ่มเฉพาะ จากการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 8 รูปหรือคน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.1 การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่รอบด้านและลึกซึ้ง โดยผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) มีลักษณะเป็นคำถามแบบปลายเปิดเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยผู้ศึกษาจะใช้กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญดังกล่าวข้างต้น

3.2 การสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่รอบด้านและลึกซึ้ง จากการร่วมพูดคุยกันระหว่างผู้วิจัยกับผู้ทรงคุณวุฒิ โดยใช้แบบสนทนากลุ่มเฉพาะที่มีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อให้ได้คำตอบในเชิงเหตุผล โดยผู้ศึกษาจะใช้กับผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มเฉพาะดังกล่าวข้างต้น

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการติดต่อในเบื้องต้นทั้งทางโทรศัพท์และด้วยตนเองเพื่อแนะนำตัวผู้วิจัย ชี้แจงวัตถุประสงค์ของการทำวิจัย และขอความอนุเคราะห์บุคคลดังกล่าวเป็นผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อให้ข้อมูลที่เกื้อกูลต่อการวิจัยครั้งนี้ เมื่อได้รับการตอบรับแล้วผู้วิจัยจะได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

5.1 การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยการวิเคราะห์เนื้อหาที่ได้จากการศึกษาเอกสารต่าง ๆ อย่างเป็นระบบและมีความเชื่อมโยงกัน

5.2 การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยผู้วิจัยพยายามรักษาสำนวนเดิมของผู้ให้สัมภาษณ์รวมทั้งปรับแก้ให้มีความชัดเจนทางการสื่อสาร ความหมาย และลดข้อความที่ซ้ำซ้อนกัน

5.3 การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) ที่ประกอบด้วยผู้วิจัย (Researcher) ผู้ดำเนินการสนทนา (Moderator) ผู้จดบันทึก (Note Taker) ผู้ช่วยทั่วไป (Assistant) และผู้ทรงคุณวุฒิ (Key Informants) โดยใช้หัวข้อปัญหาและคำถามที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย

1. สภาพทั่วไปในการส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี พบว่า

ด้านจุดแข็ง (Strengths) การส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี มี 7 ประเด็น ได้แก่ พระสงฆ์ส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่หรืออยู่ในพื้นที่มานานจึงรับรู้และเข้าใจปัญหาทางสุขภาวะของชุมชนเป็นอย่างดี พระสงฆ์มีวัดเป็นพื้นที่สาธารณะสำหรับจัดกิจกรรมส่งเสริมสุขภาวะแก่คนในชุมชนได้โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย พระสงฆ์มีฐานะเป็นผู้นำทางพิธีกรรมและจิตวิญญาณของกลุ่มชาติพันธุ์ ข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์เป็นแบบอย่างที่ดีในการรักษาสุขภาวะทางกาย ทางจิต และทางปัญญา พระสงฆ์มีความสามารถในการสื่อสารกับกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ด้วยภาษาถิ่น พระสงฆ์มีความเป็นผู้เสียสละทำงานเพื่อสังคมโดยไม่แสวงหาผลประโยชน์ และบุคลากรสงฆ์ทำงานไปในทิศทางเดียวกันตามโครงสร้างและสายการบังคับบัญชาขององค์กรคณะสงฆ์

ด้านจุดอ่อน (Weakness) การส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี มี 6 ประเด็น ได้แก่ พระสงฆ์ขาดความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะตามหลักวิชาการแพทย์และสาธารณสุขสมัยใหม่ ข้อจำกัดทางการเงินและงบประมาณของพระสงฆ์และวัด บางวัดยังขาดองค์ประกอบทางสิ่งแวดล้อมภายในวัดที่ได้มาตรฐานในระดับพื้นฐานของวัดส่งเสริมสุขภาพเพื่อส่งเสริมสุขภาวะประชาชน วัดในปัจจุบันพัฒนาทรัพยากรมนุษย์น้อยลงกว่าในอดีตที่ผ่านมา ปัญหาสุขลักษณะและสิ่งแวดล้อมภายในวัดบางวัดเป็นตัวอย่างที่ไม่ดีต่อการส่งเสริมสุขภาวะประชาชน และบุคลากรสงฆ์มีจำนวนน้อยและมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง

ด้านโอกาส (Opportunity) การส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี มี 9 ประเด็น ได้แก่ ประชาชนชาติพันธุ์ให้ความเชื่อมั่นพระสงฆ์เป็นอย่างมาก ประชาชนชาติพันธุ์เชื้อชาติเดียวกันมีความสมัครสมานสามัคคีกันมาก ประชาชนชาติพันธุ์ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ความเจริญทางด้านเทคโนโลยีทางการแพทย์และสาธารณสุขในปัจจุบันที่เอื้อต่อการพัฒนาสุขภาพ เทคโนโลยีทางการสื่อสารสมัยใหม่ในยุคปัจจุบันที่เป็นประโยชน์ต่อการสื่อสารทั้งในเชิงสาธารณะและส่วนบุคคล ประชาชนชาติพันธุ์มีหลักประกันด้านสุขภาพโดยฐานะเป็นพลเมืองไทย นโยบายด้านสาธารณสุขของรัฐบาลเอื้อต่อการส่งเสริมสุขภาวะแก่ประชาชนในเชิงก้าวหน้า นโยบายด้านการสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์เอื้อต่อการส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ และหลักการทางพระพุทธศาสนาหรือหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเอื้อต่อการเสริมสร้างสุขภาวะ

ด้านอุปสรรค (Threat) การส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี มี 8 ประเด็น ได้แก่ บางครอบครัวมีที่อยู่อาศัยและปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต สภาพเศรษฐกิจที่ตกต่ำส่งผลต่อการพัฒนาความเป็นอยู่ อุปสรรคจากโรคอุบัติใหม่ Covid-19 ที่มีผลกระทบต่อการจัดกิจกรรมทางสังคมทุกรูปแบบ ปัญหาการแพร่ระบาดของยาเสพติดในพื้นที่ วิถีการดำรงชีวิตของคนยุคใหม่ในชุมชนชาติพันธุ์ซึ่งพึ่งพาปัจจัยภายนอกที่ทำลายสุขภาวะ การรักษาโรคที่ไม่ถูกต้องตามหลักการแพทย์ของประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ การโฆษณาผลิตภัณฑ์เสริมความงามและสุขภาพเสริมสุขภาพที่เกินความจริง และข่าวในสื่อสาธารณะเกี่ยวกับพฤติกรรมในเชิงลบของพระสงฆ์บางรูปที่บั่นทอนความเชื่อมั่นศรัทธาของประชาชนที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์

2. กระบวนการพัฒนาประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ตามหลักไตรสิกขาของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี พบว่า

ด้านศีล มี 6 ประเด็น ได้แก่ ดำเนินงานโครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 และโครงการวัดส่งเสริมสุขภาพที่สนับสนุนการเสริมสร้างสุขภาวะแก่ประชาชน ส่งเสริมให้ประชาชนงดเว้นจากอบายมุขที่ทำลายสุขภาพกายและใจ ส่งเสริมให้ประชาชนสร้างภาวะที่เป็นสุขด้วยการไม่เบียนตนเองและผู้อื่น ส่งเสริมให้ประชาชนไม่เบียดเบียนกันและกันทั้งทางกายและทางวาจา มีลักษณะเป็นการชี้ให้เห็นโทษและประโยชน์เพื่อให้รักษาศีลด้วยความสมัครใจมิใช่บังคับ และส่งเสริมให้ประชาชนสร้างสุขภาวะที่ดีก่อนที่ภาครัฐจะขับเคลื่อนการดำเนินงานตามมาตรการส่งเสริมสุขภาวะชุมชน

ด้านสมาธิ มี 6 ประเด็น ได้แก่ ส่งเสริมให้ประชาชนควบคุมสติอารมณ์ในการดำเนินชีวิตซึ่งสอดคล้องกับหลักการสร้างสุขภาวะทางจิต ใช้วัฒนธรรมชุมชนชาติพันธุ์เป็นเครื่องมือในการสร้างกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างความสามัคคีปรองดอง ส่งเสริมให้ประชาชนควบคุมอารมณ์ในคราวปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับผู้อื่นซึ่งสอดคล้องกับหลักการสร้างสุขภาวะทางสังคม ส่งเสริมให้ประชาชนทำจิตให้สงบเป็นสมาธิขณะทำงานหรือประกอบอาชีพ ส่งเสริมให้ประชาชนมีสติในการกิน อยู่ และใช้ชีวิตด้วยความไม่ประมาท และส่งเสริมให้ประชาชนตั้งใจและมุ่งมั่นในการประกอบการงานหรือหน้าที่ที่มีต่อสังคม

ด้านปัญญา มี 7 ประเด็น ได้แก่ อบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานแก่ประชาชนโดยมุ่งยกระดับทางปัญญาเพื่อใช้เป็นแกนหลักในการพัฒนาสุขภาวะองค์รวม ส่งเสริมให้ประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ใช้ปัญญาในการแก้ปัญหา ส่งเสริมการยกระดับทางปัญญาเพื่อพัฒนาสุขภาวะองค์รวม ส่งเสริมการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้วิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์อยู่ภายในวัดหรือชุมชน ใช้มรดกวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการพัฒนาปัญญา ส่งเสริมให้ใช้ปัญญาในการพิจารณาทุกสิ่งตามความเป็นจริง

บนพื้นฐานของหลักการเหตุผล และส่งเสริมให้ใช้สติปัญญาพิจารณาดำเนินชีวิตอย่างมีเหตุผลตามหลักการของสุขภาวะทางปัญญา

3. รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี พบว่า

รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี เป็นลักษณะของการดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาทางสุขภาวะของประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ โดยใช้จุดแข็งไปผลักดันโอกาส ใช้โอกาสลดจุดอ่อน ใช้จุดแข็งรับมืออุปสรรค และแก้ไขจุดอ่อนพร้อมกับหลีกเลี่ยงอุปสรรค โดยบูรณาการหลักไตรสิกขา หรือ ศีล สมาธิ และปัญญาเพื่อพัฒนาอย่างเป็นลำดับขั้นตอนโดยต่อเนื่องตามหลักการหรือทัศนะของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ โดยครอบคลุมการส่งเสริมสุขภาวะทั้ง 4 ด้าน คือ ด้านสุขภาวะทางกาย ด้านสุขภาวะทางจิต ด้านสุขภาวะทางสังคม และด้านสุขภาวะทางปัญญา ดังนี้

3.1 รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี ด้านสุขภาวะทางกาย (Physical Dimension) มีภารกิจที่มีความจำเป็นเร่งด่วน คือ ให้ความช่วยเหลือทางกายภาพด้วยเครื่องอุปโภคบริโภคพื้นฐานที่จำเป็นแก่ผู้ยากไร้ในพื้นที่ นอกจากนี้ ยังมีภารกิจลำดับรองลงมา ได้แก่ ดำเนินงานตามโครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 ในภารกิจด้านสุขอนามัย ดำเนินงานตามโครงการวัดส่งเสริมสุขภาพทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ จัดกิจกรรมส่งเสริมสุขภาวะทางกายแก่ชุมชนชาติพันธุ์โดยอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานราชการที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาสุขภาพของประชาชน ส่งเสริมการบริโภคอาหารด้วยปัญญาตามหลักโภชเนมัตตัญญุตาของพระพุทธศาสนา และส่งเสริมให้ประชาชนรักษาสุขภาพร่างกายให้สมบูรณ์แข็งแรงตามวัย และหลีกเลี่ยงการติดเชื้อจากโรคระบาดต่าง ๆ

3.2 รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี ด้านสุขภาวะทางจิต (Psychological Dimension) มีภารกิจที่มีความจำเป็นเร่งด่วน คือ เยียวยาจิตใจประชาชนที่มีทุกข์ด้วยหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับกรณี นอกจากนี้ ยังมีภารกิจลำดับรองลงมา ได้แก่ ฝึกอบรมจิตตามหลักวิปัสสนากัมมัฏฐานแก่ประชาชนเพื่อพัฒนาประสิทธิภาพจิต ให้กำลังใจแก่ผู้ยากไร้ ผู้ป่วยติดเตียง ผู้ทุพพลภาพ ผู้พิการ และผู้สูงอายุ ในพื้นที่ พัฒนาคุณภาพจิตใจของเด็กและเยาวชนทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษา ให้การฝึกอบรมจิตให้มีภูมิคุ้มกันต่อสิ่งแวดล้อมที่ไม่เป็นมิตรต่อสุขภาวะ และใช้เทคโนโลยีการสื่อสารเข้ามาช่วยในการเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ช่วยพัฒนาจิตใจ

3.3 รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี ด้านสุขภาวะทางสังคม (Social Dimension) มีภารกิจที่มีความจำเป็นเร่งด่วน คือ จัดกิจกรรมทางสังคมที่เสริมสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างสมาชิกในครอบครัวและชุมชน นอกจากนี้ ยังมีภารกิจลำดับรองลงมา ได้แก่ จัดอบรมศีลธรรมอันดีงามแก่ประชาชนเพื่อแก้ปัญหาสังคมที่ต้นเหตุแท้จริง ปรับเปลี่ยนวิธีการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ ดำเนินงานตามโครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 ในภารกิจด้านสามัคคีธรรม อนุรักษ์วัฒนธรรมชุมชนชาติพันธุ์ที่เป็นบ่อเกิดของกิจกรรมทางสังคม จัดกิจกรรมทางศาสนาที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม

3.4 รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี ด้านสุขภาวะทางปัญญา (Spiritual Dimension) มีภารกิจที่มีความจำเป็นเร่งด่วน คือ พัฒนาวัดให้เป็นแหล่งอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานแก่เด็กและเยาวชนเพื่อยกระดับคุณลักษณะทางปัญญา นอกจากนี้ ยังมีภารกิจลำดับรองลงมา ได้แก่ พัฒนาวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้สุขภาวะทางปัญญา ส่งเสริมกระบวนการพัฒนาสุขภาวะแบบองค์รวมโดยมีปัญญาเป็นแกนกลาง อนุรักษ์และเผยแพร่มรดกทางภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ ส่งเสริมให้เยาวชนรู้จักใช้ปัญญาพิจารณาเลือกสรรหรือคัดกรองวัฒนธรรมใหม่ และปรับเปลี่ยนการใช้ชีวิตที่ไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการและวิทยาการแพทย์สมัยใหม่

อภิปรายผลการวิจัย

รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี พบว่า เป็นลักษณะของการดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาทางสุขภาวะของประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ โดยบูรณาการหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาอย่างเป็นลำดับขั้นตอน ดังนี้ ด้านสุขภาวะทางกาย มีภารกิจที่มีความจำเป็นเร่งด่วน คือ ให้ความช่วยเหลือทางกายภาพด้วยเครื่องอุปโภคบริโภคพื้นฐานที่จำเป็นแก่ผู้ยากไร้ในพื้นที่ นอกจากนี้ ยังมีภารกิจลำดับรองลงมา ได้แก่ ดำเนินงานตามโครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 ในภารกิจด้านสุขอนามัย ดำเนินงานตามโครงการวัดส่งเสริมสุขภาพทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เป็นต้น ด้านสุขภาวะทางจิต มีภารกิจที่มีความจำเป็นเร่งด่วน คือ เยียวยาจิตใจประชาชนที่มีทุกข์ด้วยหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับกรณี นอกจากนี้ ยังมีภารกิจลำดับรองลงมา ได้แก่ ฝึกอบรมจิตตามหลักวิปัสสนากัมมัฏฐานแก่ประชาชนเพื่อพัฒนาประสิทธิภาพจิต ให้กำลังใจแก่ผู้ยากไร้ ผู้ป่วยติดเตียง ผู้ทุพพลภาพ ผู้พิการ และผู้สูงอายุ ในพื้นที่ เป็นต้น ด้านสุขภาวะทางสังคม มีภารกิจที่มีความจำเป็นเร่งด่วน คือ จัดกิจกรรมทางสังคมที่เสริมสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างสมาชิกในครอบครัวและชุมชน นอกจากนี้ ยังมีภารกิจลำดับรองลงมา ได้แก่ จัดอบรมศีลธรรมอันดีงามแก่ประชาชนเพื่อแก้ปัญหาสังคมที่ต้นเหตุแท้จริง

ปรับเปลี่ยนวิธีการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ เป็นต้น และด้านสุขภาวะทางปัญญา มีภารกิจที่มีความจำเป็นเร่งด่วน คือ พัฒนาวัดให้เป็นแหล่งอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานแก่เด็กและเยาวชนเพื่อยกระดับคุณลักษณะทางปัญญา นอกจากนี้ ยังมีภารกิจลำดับรองลงมา ได้แก่ พัฒนาวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้สุขภาวะทางปัญญา ส่งเสริมกระบวนการพัฒนาสุขภาวะแบบองค์รวมโดยมีปัญญาเป็นแกนกลาง เป็นต้น ดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า พระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี มีรูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ โดยครอบคลุมทั้ง 4 มิติ คือ (1) มิติด้านสุขภาวะทางกาย ได้แก่ การมีร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง และมีสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริมสุขภาพ (2) มิติด้านสุขภาวะทางจิต ได้แก่ การมีจิตที่เป็นสุข รื่นเริง (3) มิติด้านสุขภาวะทางสังคม ได้แก่ การอยู่ร่วมกันด้วยดี มีครอบครัวที่อบอุ่น ชุมชนที่เข้มแข็ง สังคมที่มีความยุติธรรม มีความเสมอภาค มีภราดรภาพ และ (4) มิติด้านสุขภาวะทางปัญญา ได้แก่ สุขภาพที่เกิดขึ้นเมื่อทำความดี หรือจิตสัมผัสกับสิ่งที่มีคุณค่าอันสูงส่ง ดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับที่สม จะเปา (2560) ได้วิจัยเรื่อง “การเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ ตำบลเมืองนะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่” และยังสอดคล้องกับที่ทิรัศม์ชญา พิพัฒน์เพ็ญ และคณะ (2553) ได้วิจัยเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้ด้านสุขภาพเพื่อสรรค์สร้างความเข้มแข็งแห่งสุขภาวะของชุมชน: กรณีตำบลท่าข้าม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา” และยังสอดคล้องกับที่เดชา บัวเทศ (2553) ได้วิจัยเรื่อง “สุขภาพพระสงฆ์: รูปแบบการดูแลสุขภาพองค์รวมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในภาคกลางตอนบน” และยังสอดคล้องกับที่อุ่นเอื้อ สิงห์คำ (2557) ได้วิจัยเรื่อง “กระบวนการและผลของการสร้างเสริมสุขภาวะองค์รวมวิถีพุทธ” ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการสร้างเสริมสุขภาวะองค์รวมวิถีพุทธ เป็นกระบวนการที่ทำให้กิเลส ตัณหา อุปาทาน ที่แสดงออกในรูปของความโลภ โกรธ หลง (โลภะ โทสะ โมหะ) ที่อยู่ในจิตวิญญาณลดลงจากภาวะของปัจจุบัน ช่วยให้ผู้ป่วยค้นหาและเข้าใจสาเหตุแห่งการเจ็บป่วยที่เกิดจากภาวะของการสะสมความโลภ โกรธ หลง ซึ่งเป็นสารพิษสะสมภายในร่างกาย กิจกรรมในค่ายล้างพิษ มีการล้างพิษออกจากลำไส้ และการล้างพิษออกจากตับจะทำให้ผู้ป่วยเห็นของจริงเชิงประจักษ์ และเข้าถึงสาเหตุแห่งการเกิดของพิษที่สะสมในร่างกายเมื่อถูกขับออกมาภายนอก สารพิษต่าง ๆ ที่เกิดภายในร่างกายจากพฤติกรรมที่ผ่านมาของตนเอง และพฤติกรรมนั้นเกิดมาจากจิตวิญญาณที่มีความอยากในการเสพรส หรือเกิดจากอารมณ์ในจิตใจ ซึ่งจะช่วยให้ผู้ป่วยเห็นความสำคัญที่ต้องหันมาปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเอง ในเรื่องการกิน อยู่ หลับนอน การควบคุมอารมณ์ ไม่ทำตามความอยากของตนเอง ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้เป็นการแก้ที่เหตุของโรค ส่งผลให้ผู้ป่วยมีอาการดีขึ้น และพฤติกรรมขัดใจตนเองดังกล่าว ในพุทธศาสนาคือการขัดเกลากิเลสให้ออกจากจิตวิญญาณ นั่นคือ ความทุกข์ทำให้คนมองเห็นธรรมซึ่ง

“ธรรมะ” วิถีพุทธจะสร้างปัญญาให้บุคคลรู้เท่าทันกิเลส ตัณหา อุปาทาน และไม่ให้ผ่านเข้าไปปรุงแต่งในจิตวิญญาณได้ จิตวิญญาณก็จะสะอาด ไม่มีโรคภัย

องค์ความรู้จากการวิจัย

ภาพที่ 1 องค์ความรู้จากการวิจัย

จากภาพที่ 1 แสดงองค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัยเกี่ยวกับ “รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ของพระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี” ประกอบด้วย ด้านสุขภาวะทางกาย (Physical Dimension) ด้านสุขภาวะทางจิต (Psychological Dimension) ด้านสุขภาวะทางสังคม (Social Dimension) และด้านสุขภาวะทางปัญญา (Spiritual Dimension) ประกอบด้วย 1. ภารกิจที่มีความจำเป็นเร่งด่วน และ 2. ภารกิจลำดับรอง

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. รัฐบาลควรจัดสรรงบประมาณผ่านสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติสำหรับให้ทุก ๆ วัดนำไปพัฒนาให้เป็นวัดส่งเสริมสุขภาพประจำชุมชน

2. มหาเถรสมาคมควรกำหนดนโยบายในผลิตพระคิลานุปัฏฐาก ในสัดส่วน 1 วัด ต่อ 1 พระคิลานุปัฏฐาก

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1. พระสงฆ์ควรให้ความช่วยเหลือทางกายภาพด้วยเครื่องอุปโภคบริโภคพื้นฐานที่จำเป็นแก่ผู้ยากไร้ในพื้นที่

2. พระสงฆ์ควรเยียวยาจิตใจประชาชนที่มีทุกข์ด้วยหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่ช่วยคลายทุกข์ได้อย่างสมเหตุสมผล

3. พระสงฆ์ควรจัดกิจกรรมทางสังคมที่เสริมสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างสมาชิกในครอบครัวและชุมชน

4. พระสงฆ์ควรพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานแก่เด็กและเยาวชนเพื่อยกระดับคุณลักษณะทางปัญญา

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ในการวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาเกี่ยวกับ สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธของชุมชนชาติพันธุ์

2. ในการวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาเกี่ยวกับ นวัตกรรมในการพัฒนาสุขภาวะชุมชนวิถีพุทธในยุค 5G

3. ในการวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาเกี่ยวกับ การพัฒนาสุขภาวะเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาการระบาดของโรคอุบัติใหม่

เอกสารอ้างอิง

กาญจนา ร้อยนาค และคณะ. (2552). *ความสัมพันธ์ระหว่างสภาวะสุขภาพกับคุณภาพชีวิตของประชากรตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี* (รายงานการวิจัย). ราชบุรี: วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี.

จันทร์เพ็ญ สันตวาจา. (2548). *แนวคิดพื้นฐาน ทฤษฎี และกระบวนการพยาบาล*. นนทบุรี: บริษัทธนาเพรส จำกัด.

เดชา บัวเทศ. (2553). *สุขภาพพระสงฆ์: รูปแบบการดูแลสุขภาพองค์รวมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในภาคกลางตอนบน* (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์). มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ทิรัศม์ชญา พิพัฒน์เพ็ญ และคณะ. (2553). *กระบวนการเรียนรู้ด้านสุขภาพเพื่อสรรค์สร้างความเข้มแข็งแห่งสุขภาวะของชุมชน: กรณีตำบลท่าข้าม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา* (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา.

ไทยมณี ไชยฤทธิ์. (2557). *รูปแบบการพัฒนาศักยภาพของเจ้าหน้าที่ตำรวจตระเวนชายแดนตามหลักพุทธธรรมเพื่อสนับสนุนการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน* (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ธนพชร นุตสาระและคณะ. (2559). *วิถีชีวิตการดำรงอยู่วัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน* (รายงานการวิจัย). เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ธนวัฒน์ พิมลจินดา. (2556). บทเรียนจากความล้มเหลวในการจัดการแบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนในเขตพื้นที่อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี. *วารสารการศึกษาและพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยบูรพา,* 9(2), 24.

ประเวศ วะสี. (2541). *ประชาคมตำบล: ยุทธศาสตร์เพื่อเศรษฐกิจพอเพียงศีลธรรมและสุขภาพ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

_____. (2548). *การจัดการความรู้: กระบวนการปลดปล่อยมนุษย์สู่ศักยภาพเสรีภาพและความสุข.* กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม.

พระกิตติญาณเมธี (สมเกียรติ ภูริปุญโญ). (2560). *การส่งเสริมการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมของพระสงฆ์ในจังหวัดลพบุรี* (วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์). ลพบุรี: มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.

พระครูนิวิฐศีลขันธ์ (ณรงค์ จตวฑฒโน). (2557). *รูปแบบการพัฒนาทุนมนุษย์ตามหลักพุทธธรรมในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น* (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระครูสุวิธานพัฒนบัณฑิต และคณะ. (2558). การพัฒนารูปแบบการดูแลสุขภาพองค์รวมของพระสงฆ์ในจังหวัดขอนแก่น โดยเน้นการมีส่วนร่วมของเครือข่าย. *วารสารสำนักงานป้องกันควบคุมโรคที่ 6 จังหวัดขอนแก่น,* 22(2), 117-130.

วิชญาภา เมธีวรฉัตร. (2557). *รูปแบบการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงพุทธของมหาวิทยาลัยราชภัฏภาคเหนือตอนล่าง 2* (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สม จะเปา. (2560). การเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ ตำบลเมืองนะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่*, 8(2), 70.

สมพันธ์ เตชะอธิก และวินัย วงศ์อาสา. (2555). สุขภาวะชุมชนเพื่อความอยู่ดีมีสุข. *วารสารคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น,* 29(2), 1.

อุ่นเอื้อ สิงห์คำ. (2557). *กระบวนการและผลของการสร้างเสริมสุขภาวะองค์รวมวิถีพุทธ* (วิทยานิพนธ์ปริญญาเภสัชศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนบูรณาการศาสตร์). อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.